

રૂપરેખા

- 2.0 ઉદ્દેશો
- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 રાજ્યનું ઘરગથ્થું ઉત્પાદન
- 2.3 રાજ્યની ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ
- 2.4 રાજ્યની માથાદીઠ આવક
- 2.5 રાજ્યનો ચોખ્ખા ઘરગથ્થું પેદાશમાં ક્ષેત્રવાર ફાળો
- 2.6 આર્થિક વિકાસના માપદંડો
 - 2.6.1 જીવનનીભૌતિક ગુણવત્તાનો આંક
 - 2.6.2 સ્ત્રી-પુરુષ અસમતા આંક
 - 2.6.3 માનવ-વિકાસ આંક
 - 2.6.4 ટકાઉ-વિકાસ
- 2.7 સારાંશ
- 2.8 ચાવીરૂપશબ્દો
- 2.9 સ્વાધ્યાય
 - ઉપયોગી પુસ્તકોની યાદી

2.0 ઉદ્દેશો

- (1) પ્રાદેશિક આવકનો ખ્યાલ સમજવો
- (2) કુલ પેદાશ અને માથાદીઠ આવકના ખ્યાલો સમજવા
- (3) આર્થિક વિકાસના વિવિધ માપદંડોનો અભ્યાસ

2.1 પ્રસ્તાવના

પ્રદેશનો ખ્યાલ પ્રત્યક્ષ રીતે જ સ્થળ સાથે સંકળાયેલો છે. પરંતુ પૃથ્વીની સપાટી પરના ચોક્કસ ભાગને પ્રદેશ તરીકે ઓળખતી વખતે કોઈ ચોક્કસ ઉદ્દેશ કે આર્થિક માપદંડનો આધાર લેવો પડે છે. જેમ ભૌગોલિક દૃષ્ટિ, રાજકીય દૃષ્ટિએ કે આર્થિક દૃષ્ટિએ પ્રદેશ નક્કી કરવામાં આવે છે. પરંતુ પ્રાદેશિક અર્થશાસ્ત્રમાં પ્રદેશનો અર્થ જાણવા કે કદ અથવા સીમા નક્કી કરવા માત્ર આર્થિક બાબતોનો જ અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. જેમ જમીનની ફળદ્રુપતા ને આધારે, ખનિજસંપત્તિને આધારે, ઉદ્યોગોના વિકાસને આધારે પ્રદેશનું વિવિધ વિભાગોમાં વિભાજન કરવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત એકમમાં આપણે ગુજરાતની આવક અને વિકાસના વિવિધ માપદંડોનો અભ્યાસ કરવાનો છે.

પ્રાદેશિક આવક એટલે કોઈ એક વર્ષમાં વસ્તુઓ અને સેવાઓના પ્રવાહ અને તેનું નાણાકીય મૂલ્ય. આમ, પ્રાદેશિક આવક કોઈએક સમયગાળા દરમિયાન તે પ્રદેશની ઉત્પાદન તાકાત કેટલી છે તે માપે છે. તે પ્રદેશના લોકોની જરૂરિયાતોને સંતોષવાની તાકાત કેટલી છે તે માપે છે. તે પ્રદેશના લોકોની જરૂરિયાતોને સંતોષવાની તાકાત કેટલી છે તે એ માટે છે.

ગુજરાત રાજ્યની અલગ રાજ્ય તરીકે 1લી મે 1960ના રોજ સ્થાપના થઈ હતી. આ પહેલા ગુજરાત રાજ્ય દ્વિભાષી મુંબઈ રાજ્યનો એક ભાગ હતું. ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના થઈ ત્યારથી રાજ્યના અર્થતંત્રના માળખામાં નોંધ પાત્ર ફેરફારો થયેલા છે. રાજ્યની ઘરગથ્થું પેદાશમાં તથા માથાદીઠ આવકમાં થયેલા ફેરફારોનો પ્રસ્તુત એકમમાં અભ્યાસ કરવાનો છે.

2.2 રાજ્યનું ઘરગથ્થું ઉત્પાદન (State Domestic Product)

રાજ્યના ઘરગથ્થું ઉત્પાદનને સામાન્ય રીતે રાજ્યની આવક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે રાજ્યની ભૌગોલિક હદમાં ચોક્કસ સમયગાળા માટે ઉત્પાદિત ચીજવસ્તુઓના અને સેવાઓના નાણાકીય સ્વરૂપે માપ દર્શાવે છે. તેનો સમયગાળો એક વર્ષનો હોય છે. રાજ્ય કે અર્થતંત્રની વૃદ્ધિ માપવા માટે તેમાં થતાં માળખાકીય પરિવર્તનનો અભ્યાસ કરવા વપરાતો આ મહત્વનો નિર્દેશક છે.

ટેબલ નં. 1

રાજ્યનું ઘરગથ્થું ઉત્પાદન (રૂ. કરોડમાં)

વર્ષ	ચાલુભાવોએ	વર્ષ 2011-12 સરખામણીએ વૃદ્ધિ દર	સ્થિર ભાવોએ (2011-12)	વર્ષ 2011-12 સરખામણીએ વૃદ્ધિ દર
2011-12	615606	-	615606	-
2012-13	724495	17.7	682650	10.9
2013-14	807623	31.2	734284	19.3
2014-15	921773	49.7	811428	31.8
2015-16	1029010	67.2	894465	45.3
2016-17	1153327	87.3	980736	59.3
2017-18	1314680	113.6	1090260	77.1

સ્ત્રોત :- Statistical Abstract of Gujarat-2019

નવુંવર્ષ – જૂનુંવર્ષ

$$\text{વૃદ્ધિદર} = \frac{\text{નવુંવર્ષ} - \text{જૂનુંવર્ષ}}{\text{જૂનુંવર્ષ}} \times 100$$

તારણો :-

- (1) ટેબલ નં 1 માં રાજ્યનું ઘરગથ્થું ઉત્પાદન વર્ષ 2011-12 વર્ષ 2017-18 સુધી ચાલુ ભાવોએ અને સ્થિર ભાવોએ દર્શાવેલ છે.
- (2) વર્ષ 2011-12માં ચાલુ ભાવોએ કુલ ઉત્પાદન 615606 કરોડ હતું. તે વધીને વર્ષ 2017-18માં 1314680 કરોડ થયું છે એટલે કે વર્ષ 2011-12 ની તુલનાએ વર્ષ 2017-18માં 113.6 ટકા ઉત્પાદનમાં વધારો થયેલો છે.

- (3) વર્ષ 2011-12માં સ્થિર ભાવોએ ઉત્પાદન 615606 કરોડ હતું. તે વધીને વર્ષ 2017-18માં 1090260 કરોડ થયું છે. એટલે કે વર્ષ 2011-12ની તુલનાએ વર્ષ 2017-18માં 77.1 ટકા કુલ ઉત્પાદનમાં વધારો નોંધાયેલો છે.
- (4) સ્થિર ભાવોની સરખામણીએ ચાલુ ભાવોએ ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર 43 ટકાની આસપાસ વધારે જોવા મળે છે, જે ભાવ-વધારો દર્શાવે છે.

2.3 રાજ્યની ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ (Net State domestic product)

રાજ્યની કુલ ઘરગથ્થું પેદાશમાંથી ઘસારા ખર્ચને બાદ કરતા રાજ્યની ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ પ્રાપ્ત થાય છે. દા.ત. કોઈ એક યંત્રનું ઉત્પાદન થયું અને તેની કિંમત રૂ. 10 લાખ છે. આ યંત્રનું આયુષ્ય આશરે 10 વર્ષ હોય તો પ્રતિ વર્ષ યંત્રમાં 10,000 રૂ. ઈસારો થાય તેમ કહેવાય. 10 વર્ષ બાદ આ યંત્ર નકામું થઈ જાય તો 10 વર્ષના સમયગાળા દરમ્યાન તેને પહોંચેલો ઘસારો ઉત્પાદનમાંથી બાદ કરવો પડે છે, જેથી રાજ્યની ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ પ્રાપ્ત થાય છે. જે નીચેના ટેબલમાં દર્શાવેલ છે.

ટેબલ નં. 2

રાજ્યની ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ (રૂ.કરોડમાં)

વર્ષ	ચાલુભાવોએ ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ	વર્ષ 2011-12 સરખામણીએ વૃદ્ધિદર	સ્થિર ભાવોએ ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ (2011-12)	વર્ષ 2011-12 સરખામણીએ વૃદ્ધિદર
2011-12	532809	-	532809	-
2012-13	634572	19.1	596659	12.0
2013-14	707456	32.8	641489	20.4
2014-15	804764	51.0	705629	32.4
2015-16	893997	67.8	774775	45.4
2016-17	1009230	89.4	853973	60.3
2017-18	1151150	116.1	949715	78.2

સ્ત્રોત :- Statistical Abstract of Gujarat-2019

તારણો :-

- (1) ટેબલ નં.2 માં રાજ્યની ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ દર્શાવેલ છે. જે રાજ્યની કુલ પેદાશમાંથી ઘસારા ખર્ચને બાદ કરવાથી ચોખ્ખી પેદાશ પ્રાપ્ત થાય છે.
- (2) વર્ષ 2011-12માં ચાલુ ભાવોએ ચોખ્ખી પેદાશ 532809 કરોડ હતી તે વધીને વર્ષ 2017-18 માં 1151150 કરોડ થયેલી છે. એટલે કે વર્ષ 2011-12ની તુલનાએ વર્ષ 2017-18 માં કુલ ચોખ્ખી પેદાશમાં 116.1 ટકા વધારો થયેલો જોવા મળે છે.
- (3) વર્ષ 2011-12 માં સ્થિર ભાવોએ ચોખ્ખી પેદાશનું મૂલ્ય રૂ.532809 કરોડ હતું તે વધીને વર્ષ 2017-18માં રૂ. 949715 છે. જેમાં વર્ષ 2017-18 માં 78.2 વધારો થયેલો જોવા મળે છે.
- (4) રાજ્યની કુલ ચોખ્ખી પેદાશમાં સતત વધારો થતો હોય પરંતુ તે વસતિ વધારા કરતાં ઓછો હોય તો આર્થિક કલ્યાણમાં ઘટાડો થાય છે. તેથી ચોખ્ખી માથાદીઠ

આવક વધે તો જ કલ્યાણ વધ્યું કહેવાય.

2.4 માથાદીઠ ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ (Per Capital Net State Domestic Product)

રાજ્યમાં માથાદીઠ આવક પણ વિકાસનો એક માપદંડ છે. કોઈ એક વર્ષની કુલ આવકને એ વર્ષની વસતિ વડે ભાગતા માથાદીઠ આવક પ્રાપ્ત થાય છે. જો માથાદીઠ આવકમાં વધારો થાય તો વસ્તુ અને સેવાની વપરાશ વધે અને તે કલ્યાણ વધ્યું કહેવાય. આ દૃષ્ટિએ માથાદીઠ આવક વિકાસનો એક મહત્વનો માપદંડ ગણાય છે.

રાજ્યમાં માથાદીઠ આવકનો વૃદ્ધિદર કેટલો રહ્યો છે તે પણ ખૂબ જ મહત્વનું છે. જો રાજ્યની આવક વધે પરંતુ વસતિ તેનાથી પણ વધારે વધે તો માથાદીઠ આવક ઘટે. તેથી રાજ્યની કુલ આવક વસતિવૃદ્ધિદર કરતા વધારે વધે તો જ માથાદીઠ આવક વધે એ સ્પષ્ટ છે. ગુજરાતની માથાદીઠ આવકનાં વલણો નીચે મુજબ છે.

ટેબલ નં.3

માથાદીઠ ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ

વર્ષ	ચાલુભાવોએ ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ	વર્ષ 2011-12 સરખામણીએ વૃદ્ધિદર	સ્થિર ભાવોએ ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ (2011-12)	વર્ષ 2011-12 સરખામણીએ વૃદ્ધિદર
2011-12	87481	-	87481	-
2012-13	102826	17.5	96683	10.5
2013-14	113139	29.3	102589	17.5
2014-15	127017	45.2	111370	27.3
2015-16	139254	59.2	120683	38.0
2016-17	155149	77.4	131281	50.1
2017-18	174652	99.6	144090	64.7

સ્ત્રોત :- Statistical Abstract of Gujarat-2019

રાજ્યની કુલ આવક

માથાદીઠ આવક =-----

રાજ્યની કુલ વસ્તી

તારણો :-

- (1) જેટલા દરે વસતિ વધે તેના કરતા વધારે દરે રાજ્યની આવકમાં વધારો થાય તો જ માથાદીઠ આવકમાં વધારો થાય છે.
- (2) ટેબલ નં.3 માં રાજ્યની માથાદીઠ આવક ચાલુ ભાવોએ અને સ્થિર ભાવોએ દર્શાવવામાં આવી છે.
- (3) વર્ષ 2011-12માં ચાલુ ભાવોએ માથાદીઠ આવક 87481 તે વધીને વર્ષ 2017-18માં 1,74,652 થઈ છે. એટલે કે વર્ષ 2011-12ની સરખામણીએ વર્ષ 2017-18ની માથાદીઠ આવકમાં 99.6 ટકાનો વધારો થયેલો જોવા મળે છે.

- (4) વર્ષ 2011-12 માં સ્થિર ભાવોએ માથાદીઠ આવક 87481 હતી. તે વર્ષ 2017-18 માં વધીને 1,44,090 થઈ છે. એટલે સ્થિર ભાવોએ પણ વર્ષ 2011-12 ની સરખામણીએ 2017-18 માં માથાદીઠ આવકમાં 64.7 ટકાનો વધારો થયેલો જોવા મળે છે.
- (5) વર્ષ 2011-12 સરખામણીએ વર્ષ 2017-18 માં ચાલુ ભાવોની સરખામણીએ સ્થિર ભાવોએ માથાદીઠ આવકમાં થયેલો વધારો ઓછો છે. જે ભાવવૃદ્ધિ દર્શાવે છે.
- (6) માથાદીઠ આવકમાં વધારો થતાં લોકોની વપરાશ વધે છે અને કલ્યાણમાં વધારો થાય છે પરંતુ આવકની વહેંચણીમાં મોટી અસામનતા હોય તો કલ્યાણ વધવાનાં બદલે ઘટે પણ ખરું જેથી માથાદીઠ આવક લોકોના કલ્યાણનું સાચું ચિત્ર દર્શાવી શકતું નથી.

2.5 રાજ્યનું ચોખ્ખું ઘરગથ્થું ઉત્પાદન (ક્ષેત્રવાર ફાળો)

ગુજરાત રાજ્યના ચોખ્ખા ઘરગથ્થું પેદાશમાં વિવિધક્ષેત્રોનો કેટલો ફાળો રહ્યો છે તેની વિગતો નીચેનાં ટેબલમાં આપવામાં આવી છે. રાજ્યનો વિકાસ તેના વિવિધ ક્ષેત્રના વિકાસ પર આધાર રાખે છે. ખેતી ઉદ્યોગ અને સેવાના ક્ષેત્રે વિકાસની નીતિ કેવી રહી છે તે જોઈએ તો ખબર પડે છે કે કયું ક્ષેત્ર રાજ્યના વિકાસમાં કેટલો ફાળો આપે છે.

ટેબલ નં. 4

ક્ષેત્રદીઠ ઉત્પાદનમાં ફાળો

વિભાગ	ચાલુ ભાવોએ				સ્થિર ભાવોએ (2011-12)			
	2011-12		2017-19		2011-12		2017-18	
પ્રાથમિકક્ષેત્ર	118950	25.37	220767	22.0	118950	25.37	170903	20.90
દ્વિતીયક્ષેત્ર	168931	36.00	410731	40.93	168931	36.00	341698	41.78
તૃતીયક્ષેત્ર	181244	38.63	372085	37.07	181244	38.63	305211	37.32
કુલ	469124	100 (ટકા)	1003583	100 (ટકા)	469124	100 (ટકા)	817813	100 (ટકા)

સ્ત્રોત :- Statistical Abstract of Gujarat-2019

તારણો :-

- (1) રાજ્યના પ્રાથમિકક્ષેત્રમાં ખેતી અને સંબંધિત ક્ષેત્ર વન્યપેદાશ, માછીમારી અને પશુપાલન વગેરેનો સામાવેશ થાય છે. વર્ષ 2011-12 તુલનાએ વર્ષ 2017-18 માં પ્રાથમિકક્ષેત્રની કુલ આવકમાં વધારો થયેલો જોવા મળે છે.
- (2) રાજ્યના કુલ ઉત્પાદનમાં પ્રાથમિકક્ષેત્રનો ફાળો વર્ષ 2011-12માં ચાલુ ભાવોએ 25.37 ટકા હતો તે ઘટીને વર્ષ 2017-18 માં 22 ટકા થયેલો જોવા મળે છે જ્યારે સ્થિર ભાવો તે ઘટીને 20.90 ટકા થયેલો જોવા મળે છે.
- (3) રાજ્યનું પ્રાથમિકક્ષેત્ર સૌથી વધારે રોજગારી પૂરી પાડે છે. પણ આવકમાં સૌથી ઓછો હિસ્સો છે.
- (4) દ્વિતીય ક્ષેત્રમાં ઉદ્યોગ, ખાણકામ અને ઉત્પન્નન, ઉત્પાદન, વીજળી, ગેસને પાણી પુરવઠો અને બાંધકામ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.
- (5) રાજ્યનાં કુલ ઉત્પાદનમાં સૌથી વધારે હિસ્સો દ્વિતીયક્ષેત્રનો છે. જે કુલ ઉત્પાદનમાં 40 ટકા જેટલો હિસ્સો છે.

- (6) તૃતીયક્ષેત્રમાં વિવિધ સેવાઓ જેવી કે વ્યાપાર પરિવહન અને સંચાર, નાણાં, વીમો, સ્થાવર મિલકત, સામુદાયિક, સામાજિક અને વ્યક્તિગત સેવાઓ સમાવેશ થાય છે.
- (7) રાજ્યના કુલ ઉત્પાદનમાં તૃતીયક્ષેત્રને ફાળો ૩૮ ટકાની આસપાસ જોવા મળે છે.

2.6 આર્થિક વિકાસના માપદંડો:-

વિકાસને આર્થિક વૃદ્ધિ અથવા આર્થિક પ્રગતિ કરતાં જુદી રીતે વિચારવામાં આવે છે. વિકાસમાં આર્થિક વૃદ્ધિ અથવા આર્થિક પ્રગતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે. પરંતુ આર્થિક વિકાસ એ એના કરતાં પણ કંઈ વિશેષ છે. એટલે માત્ર ઉત્પાદનનો વધારો કે આવકનો વધારોએ વિકાસ નથી. દા.ત. કોઈ એક વ્યક્તિ પાસે રૂ. 200 કરોડ હોય અને તેની પાસે રૂ. 20 કરોડ આવક વધે તો એ વિકાસ છે એવું કોઈ ભ્રમ્ય જ કહેશે. સાચો અર્થ એ છે કે વિકાસને માત્ર આવક ઉત્પાદન, વપરાશ, જીવનધોરણ વગેરે સાથે સંબંધ નથી. કોઈ એક પ્રદેશનું અર્થતંત્ર વિસ્તરે તો તેને વૃદ્ધિ કહેવાય છે. કારણ કે વિસ્તરણ એટલે ઉત્પાદનમાં વધારો પણ તેથી કંઈ અર્થતંત્રનું માળખું બદલાતું નથી. વિકાસનો અર્થ અર્થતંત્રનું માળખાગત પરિવર્તન છે. અને તેમાં સામાજિક વ્યવસ્થાઓ અને રાજકીય વ્યવસ્થાઓ પણ બદલાય છે. એટલે કે વિકાસને સમગ્ર સામાજિક જીવનની ગુણવત્તા સાથે સાંકળવામાં આવે છે. એટલે કે-આર્થિક વૃદ્ધિ પરિવર્તન = વિકાસ એમ પણ કહેવાય.

આ મુજબ આર્થિક વિકાસ એટલે જરૂરિયાતો, વસ્તુઓ, ઉત્પાદન, જ્ઞાન, સંસ્થાઓ, ઉત્પાદકતા વગેરેમાં ગુણાત્મક ફેરફારો વિકાસમાં માત્ર આવકના જથ્થાને ધ્યાનમાં લેવાતી નથી. પરંતુ વ્યક્તિ કે સમાજનો જીવનની ગુણવત્તામાં કેવા ફેરફાર થાય તે મહત્વનું બને છે. આ દૃષ્ટિએ વૃદ્ધિ કેટલી થઈ તેની સાથે સાથે વૃદ્ધિ કેવી રીતે થઈ, કોણે કરી, કોને તેનો લાભ થયો વગેરે બાબતોને વિકાસમાં તપાસવામાં આવે છે.

2.6.1 જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાનો આંક (Physical Quality of Life Index):-

અમેરિકાના પ્રાધ્યાપક મોરિસ ડેવિસ દ્વારા આ ખ્યાલ વિકસાવવામાં આવ્યો. આર્થિક વિકાસમાં મુખ્યત્વે આર્થિક વૃદ્ધિએટલે કે ઉત્પાદન અને આવકનો વધારો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. તેમ કોઈ પણ એક દેશના અર્થતંત્રમાં કોઈ એક વર્ષના ગાળા દરમ્યાન કુલ ઘરેલું ઉત્પાદન એટલે GDP માં કેટલો વધારો થયો. તેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. પરંતુ મનુષ્ય જીવનની ગુણવત્તાને તેમાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. મોરિસે 1979માં મનુષ્યની અથવા કોઈપણ એક દેશની સુખાકારી અથવા જીવનની ગુણવત્તાને માપવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેમાં ત્રણ બાબતોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવી. (1)સાક્ષરતાનો દર (2)બાળ મૃત્યુદર (3)આયુષ્ય જીવનની ભૌતિક ગુણવત્તાનો આંક એ આ રીતે માનવવિકાસ આંકનાં જેપાયામાં રહેલો ખ્યાલ ઊભો થયો તેના પાયામાં રહેલો ખ્યાલ છે. આ ત્રણ બાબતોને આધારે કોઈપણ દેશનો આંક 0 થી 100ના માપમાં માપવામાં આવે છે. આ આંક કોઈ એક દેશમાં આવક કેટલી વધી તેને બદલે તે દેશમાં લોકોના જીવનની ગુણવત્તા કેટલી સુધરી તે દર્શાવે છે. જો આંક વધારે તો જીવનની ગુણવત્તા સારી તેમ કહેવાય.

PQLIમાં થતો સુધારો એમ દર્શાવે છે કે ઉત્પાદન અને આવકમાં થતા વધારા

કરતા જીવનની ગુણવત્તામાં થતા સુધારા વધારે ઝડપી છે. ગરીબ દેશોમાં વૃદ્ધિ દર બહુ ઊંચો ન રહ્યો હોત તો પણ PQLIમાં સુધારો થતોજોવા મળે છે. તેનો અર્થ એવો છે કે ગરીબ દેશોએ વિકાસને વહેચવા ઉપર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રીત કર્યું છે તેથી એમ કહેવામાં આવે છે કે, વિશ્વ બેંક અથવા IMF અથવા Asian Development Bank જેવી સંસ્થાઓના ધિરાણથી કે ટેકાથી પરિસ્થિતિ સુધરી નથી પણ ગરીબ દેશોએ પોતે પોતાની રાજકીય વ્યવસ્થા સુધારીને તથા સરેરાશ આયુષ્ય વધ્યું, સાક્ષરતાનો દર વધ્યો અને બાળ મૃત્યુદર ઘટ્યો છે. દુનિયાના ગરીબો તેમના જીવન દરમિયાન તેમના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા માટે પ્રયત્ન કરે તેવી તક તેમને આપવામાં ગરીબ દેશો સફળ થાય છે. તેમ કહેવાય આ દૃષ્ટિએ PQLI એક એવું માપ રજૂ કરે છે કે જે જીવનની ગુણવત્તા કેટલી સુધરી તે દર્શાવે છે.

2.6.2 સ્ત્રી – પુરુષ અસમાનતા આંક :-

સ્ત્રીઓ અને પુરુષો વચ્ચે અસમાનતા માનવ વિકાસ આડેનો એક મહત્વનો અવરોધ બની રહ્યો છે. 1990 પછી છોકરીઓ અને મહિલાઓએ ખાસ્સી પ્રગતિ કરી છે. પરંતુ હજુ પણ તેઓ વિકાસની બાબતમાં પુરુષોની સમાન થઈ નથી. 1995થી માનવ વિકાસ અહેવાલોએ મહિલાઓની સ્થિતિનું માપ કાઢવા માટે મહિલા વિકાસ આંક અને મહિલા સશક્તિકરણ માપ એમ બે આંક વિકસાવ્યા હતા. 2010ના માનવ વિકાસ અહેવાલથી સ્ત્રી-પુરુષ અસમાનતા આંક ગણવાની શરૂઆત થઈ છે. આ ત્રણેયમાં જે આઠ નિર્દેશકો ધ્યાનમાં લેવાયા છે, તેમાં મુખ્યત્વે નીચેના પાસાંનો સમાવેશ થાય છે.

- (1) પ્રજનનલક્ષી આરોગ્ય
- (2) સશક્તિકરણ
- (3) શ્રમ બજાર

અહિ રાજકીય અને આર્થિક બને બાબતોમાં મહિલાઓનું સશક્તિકરણ કેટલું થયું છે તે ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. આ આંક એકંદરે એમ દર્શાવે છે કે સમાજમાં મહિલાઓની સ્થિતિ કેવી છે. આર્થિક વિકાસ જો થાય તો તેમને તેનો લાભ મળે છે કે નહિ. જો કે 2010ના માનવ વિકાસના અહેવાલોમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે, આ ઉપરાંત પણ નીચેના પાસાં મહિલાઓની સુખાકારી માટે પ્રસ્તુત છે પણ વિશ્વસનીય માહિતી સમયસર નહીં મળવાથી એ પાસાંનો સમાવેશ G I I (Gender Inequality Index) ગણતરીમાં કરવામાં આવ્યો નથી.

- (1) મહિલાઓ સમયનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે છે.
- (2) ઘરેલું હિંસા
- (3) સ્થાનિક સ્તરે સશક્તિકરણ

2.6.3 માનવ-વિકાસ આંક (Human Development Index):-

1990થી માનવ વિકાસઆંકની ગણતરી સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ દ્વારા કરવામાં આવે છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ દર વર્ષે માનવ વિકાસ અહેવાલ બહાર પડે છે. સૌ પ્રથમ 1991માં માનવ વિકાસ અહેવાલમાં વિકાસને ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો હતો.

- (1) જન્મ સમયે અપેક્ષિત આયુષ્ય
- (2) શિક્ષણ

(3) જીવન ધોરણ-માપદંડ આવક :

2010 પહેલા માનવ વિકાસ આંકની ગણતરી માટે અલગ પદ્ધતિઓ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતી. 2010 પછી અલગ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. માનવ વિકાસ સૂચકઆંકની ગણતરી.

ખરેખરનું મૂલ્ય ($\times$) - લઘુત્તમ મૂલ્ય (L)

સૂત્ર :- માનવ વિકાસ સૂચકઆંક = -----

ગુરુત્તમ મૂલ્ય (M) - લઘુત્તમ મૂલ્ય (L)

સૌથી પહેલું પગથિયું પ્રત્યેક માપદંડ માટે સૂચકઆંક નક્કી કરવાનું છે. નિર્દેશકોનો 'શૂન્ય' થી 'એક' ની વચ્ચે સૂચક - આંકના રૂપમાં વ્યક્ત કરવા માટે સૌ પ્રથમ ન્યૂનતમ તથા મહત્તમ મૂલ્ય નક્કી કરવામાં આવે છે. માનવ વિકાસ અહેવાલ 2013 માં 1980 થી 2012ની સમય શ્રેણીમાં ઉચ્ચ મેળવેલ સ્તરને મહત્તમ મૂલ્ય નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. ન્યૂનતમ મૂલ્યને ઉપરના ન્યૂનતમ સ્તર દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યાં છે. ન્યૂનતમ અપેક્ષિત આયુષ્ય 20 વર્ષ લેવામાં આવ્યું છે. શિક્ષણ સાથે સાથે સંબંધિત બંને માપદંડ માટે ન્યૂનતમ મૂલ્ય શૂન્ય લેવામાં આવ્યું છે. કેમ કે સમાજમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ શિક્ષણ વિના જીવન ગુજારી શકે છે. ન્યૂનતમ પ્રતિ વ્યક્તિદીઠ આવક 100 ડોલરમાં લેવામાં આવી છે. આ રીતે માનવ વિકાસ આંકનું 2013માં જુદા જુદા નિર્દેશકો માટે ન્યૂનતમ અને મહત્તમ મૂલ્ય 40,000 ડોલર લેવામાં આવ્યું છે.

માનવ વિકાસ આંકની ગણતરી કરવાની જૂની પદ્ધતિ

ક્રમ	પરિમાણ		ન્યૂનતમ	મહત્તમ મૂલ્ય
1	જન્મ સમયે અપેક્ષિત આયુષ્ય સૂચકઆંક	=	25	85
2	પ્રૌઢ સાક્ષરતા સૂચકઆંક	=	00	100
3	જીવન-ધોરણ-માથાદીઠ સૂચકઆંક	=	100 ડોલર	40,000 ડોલર
માનવ વિકાસ આંકની ગણતરી કરવાની નવી પદ્ધતિ- 2010				
1	જન્મ સમયે અપેક્ષિત આયુષ્ય સૂચકઆંક	=	20	85
2	સરેરાશ શાળાવર્ષો સૂચકઆંક	=	00	100
3	અપેક્ષિત શાળાવર્ષો સૂચકઆંક	=	00	100
4	સંયુક્ત શૈક્ષણિક સૂચક આંક	=	00	100
5	આવક સૂચકઆંક	=	100 ડોલર	40,000 ડોલર

સ્ત્રોત :- માનવ - વિકાસ અહેવાલ -2013

માનવ વિકાસ આંકનું મૂલ્ય શૂન્ય (0) અને 'એક' (1)તેના આધારે વિશ્વના રાષ્ટ્રોના માનવ વિકાસ કેટલો થાય છે. તે જાણી શક્ય છે. જેમ કે..

- * અતિ ઊંચો માનવ વિકાસ (માનવ વિકાસ આંક મૂલ્ય 0.900 કે તેથી વધુ)
- * ઊંચો માનવ વિકાસ (માનવ વિકાસ આંક મૂલ્ય 0.800-0.899)
- * મધ્યમ માનવ વિકાસ (માનવ વિકાસ આંક મૂલ્ય 0.500-0.799)
- * નીચો માનવ વિકાસ (માનવ વિકાસ આંક મૂલ્ય 0.500 થી નીચો)

સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘે નવી 2010ની પદ્ધતિમાં જન્મ સમયે અપેક્ષિત આયુષ્યને પહેલ માનવ વિકાસ અહેવાલની જેમ જ પરિભાષિત કરવામાં આવ્યો છે. જ્યારે જ્ઞાન સંબંધી તથા સારા જીવન સ્તર સંબંધી માપદંડોમાં પરિવર્તન કરવામાં આવ્યું છે.

આગળના અહેવાલમાં સારા જીવનધોરણના માપદંડોના માપન માટે પ્રતિ કુલ ઘરેલું ઉત્પાદનને લેવામાં આવતું હતું જ્યારે માનવવિકાસ અહેવાલ 2010માં રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદનને લેવામાં આવ્યું છે. કુલ ઘરેલું ઉત્પાદનના સ્થાને રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદનને એ માટે જરૂરી સમજવામાં આવ્યું છે કે વૈશ્વિકીકરણનાં જમાનામાં દેશના નાગરિકોની આવક તથા ઘરેલું ઉત્પાદન વચ્ચે મહત્વ પૂર્ણ અંતર હોઈ શકે છે. જ્યાં સુધી જ્ઞાન સંબંધી માપદંડની વાત છે ત્યારે તેમાં સાક્ષરતાની જગ્યાએ હવે શાળાનાં વર્ષો તથા કુલ નોંધણી દરના સ્થાને અપેક્ષિત શાળાનાં વર્ષોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

- ગુજરાત શિક્ષણ અને માનવ શિક્ષણ

ગુજરાત રાજ્યની ગણના દેશના એક અગ્રણી આર્થિક રીતે વિકસિત રાજ્ય તરીકે થાય છે. જેમ જેમ આર્થિક વિકાસ થવા પામ્યો તેની સાથે શિક્ષણનું પ્રમાણ પણ ઉત્તરોત્તર વધતું જોવા મળે છે. શિક્ષણ એ માનવીની પાયાની જરૂરિયાત છે. શિક્ષણ વિનો કોઈ પોતાનો વિકાસ કરી શકે નહિ અને તેની પોતાની તાકાત અને કૌશલ્યનો મુક્ત અને યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકે નહિ. સામાન્ય રીતે શિક્ષણનું વિસ્તરણ થતા તેની ગુણવત્તાને ઘણાં બધાં માપદંડો દ્વારા માપી શકાય તેમ છતાં સાક્ષરતા અંગેના આંકડા શૈક્ષણિક સ્તરને માપવા માટેનું એક ખૂબ જરૂરી માપદંડ છે. શિક્ષણથી સમાજના અન્ય ક્ષેત્રો જેવાં કે આરોગ્ય, મહિલા વિકાસ, રોજગાર, બાળ વિકાસ શ્રમ વિગેરે પર ગુણાત્મક અસર થાય છે. શિક્ષણ ફક્ત લોકના જીવનની ગુણવત્તા જ સુધરતું નથી તે પ્રગતિની તકો પણ પૂરી પડે છે. દેશમાં સાક્ષરતા દરનું પ્રમાણ શિક્ષણની પરિસ્થિતિ સૂચવે છે. દેશની કુલ વસ્તીમાંથી શિક્ષણ મેળવેલી વસ્તીની ટકાવારી વધે, દેશમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ જાણી શકાય છે. ગુજરાતમાં સાક્ષરતાનો દર પુરુષોમાં 85.8 ટકા અને સ્ત્રી સાક્ષરતા દર 69.7 ટકા છે. જ્યારે કુલ સાક્ષરતા દર 78.0 ટકા છે. ગુજરાતમાં પ્રાથમિક શાળામાં શાળા છોડી જવાનો દર વર્ષ 1990-00 માં 22.30 ટકાથી ઘટીને વર્ષ 2013-14માં 2.0 ટકા થવા પામેલ છે. એજ રીતે ધોરણ 1 થી 7 માં શાળા છોડી જવાનો દર વર્ષ 1999 માં 41.48 ટકા થી ઘટીને વર્ષ 2013-14માં 6.91 ટકા થવા પામેલ છે.

- સ્વાસ્થ્ય અને શિક્ષણ :

ગુજરાત રાજ્યના અગત્યના આરોગ્યના નિર્દેશકોનો અભ્યાસ કરીએ તો ગુજરાતમાં જન્મ સમયે આયુષ્યની ધારણા 1951-60માં પુરુષમાં 60.8 વર્ષ હતી જ્યારે સ્ત્રીઓની 39.2 વર્ષ જેટલી હતી. જે 1991-95માં વધીને પુરુષોમાં 60.9 વર્ષ અને સ્ત્રીઓમાં 62.9 વર્ષ જેટલી થઈ. આમ, ત્યારબાદ જન્મ સમયના આયુષ્યમાં વધારો થતો ગયો છે. તેમાંય ખાસ ઠરીને સ્ત્રીઓની આયુષ્યની ધારણામાં વધારો થતો ગયો છે. 2006-10માં સ્ત્રીઓમાં 69.0 વર્ષ અને પુરુષોમાં 64.9 વર્ષ જેટલું પ્રમાણ હતું. ઉપરના આંકડાઓ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે જન્મ સમયની આયુષ્યની ધારણા વધી છે. પ્રતિ હજાર જીવન જન્મદીઠ એક વર્ષની વય સુધી પહોંચતા પૂર્વે થતાં બાળકોનાં મૃત્યુને બાળ મૃત્યુદર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં બાળમૃત્યુનું પ્રમાણ 2009માં કુલ 48 હતું જેમાં પુરુષોમાં 47 અને સ્ત્રીઓમાં આ પ્રમાણ 48 જેટલું હતું. જ્યારે ગ્રામીણ વિસ્તારમાં આ પ્રમાણ 55 અને શહેરમાં 33 હતું. 2013માં આ પ્રમાણ ઘટીને કુલ 36 જેમાં પુરુષમાં 43 અને સ્ત્રીઓમાં 22 જોવા મળે છે.

2.6.4 ટકાઉ- વિકાસનો ખ્યાલ

નિરંતર વિકાસ શબ્દ પ્રયોગ 1987માં વિશ્વ પર્યાવરણ અને વિકાસ પંચે સુપરત કરાયેલા અહેવાલથી પ્રચલિત થયો. આ પંચની સ્થાપના 1983માં સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (યુનાઈટેડ નેશન્સ — યુએન)ની સામાન્ય સભા દ્વારા કરવામાં આવી હતી. આ પંચના

વડા યુરોપના એક દેશ નોર્વેના વડાપ્રધાન પદે રહી ચૂકેલા શ્રીમતી ગ્રો ફાલેસ બુંટલેન્ડ હતાં. તેથી આ અહેવાલને બુંટલેન્ડ પંચના અહેવાલ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

જો કે, ‘નિરંતર ચિકાસ’ શબ્દપ્રયોગ સૌ પ્રથમ ‘ઈન્ટરનેશનલ’ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફોર ‘એન્વાયરમેન્ટ એન્ડ ડેવલોપમેન્ટ’ના અર્થશાસ્ત્રી સુશ્રી બાર્બરા વોર્ડ દ્વારા 1970ના દાયકાના પૂર્વાર્ધમાં કરાયો હતો. ચિરંતન વિકાસને ગુજરાતીમાં ટકાઉ વિકાસ કે સંપોષક વિકાસ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. ટકાઉ વિકાસ કે ચિરંતન વિકાસમાં પૃથ્વીને ટકાવવાનો, પર્યાવરણને બચાવવાનો અને એ રીતે સમગ્ર સજીવસૃષ્ટિને ટકાવવાનો વિચાર સમાયેલો છે. જો વસ્તુઓ અને સેવાઓની અને એ રીતે પર્યાવરણીય સંસાધનોનો બેફામ વપરાશ થાય અને હવા, પાણી અને જમીનમાં પ્રદૂષણ થાય તો ખુદ પૃથ્વીના જ અસ્તિત્વ સામે ખતરો ઊભો થાય છે, આમ એમાં સમજાવવામાં આવ્યું છે. જો પૃથ્વી જ ન ટકે તો માણસજાત કેવી રીતે ટકે ? આ રીતે પૃથ્વીને ટકાવવાનો વિચાર પર્યાવરણના વધુ સારા જતન માટેની જરૂરિયાત વિશે લોકોની સભાનતા વધારવામાં અને તેના ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રીત કરવામાં ખૂબ જ મજબૂત વિચાર સાબિત થયો છે.

બુંટલેન્ડ પંચે ચિરંતન વિકાસની વ્યાખ્યા આ મુજબ આપી, “ભવિષ્યની પેઢીઓની તેમની જરૂરિયાતોને પહોંચી વાળવાની ક્ષમતા સાથે બાંધછોડ કર્યા વિના વર્તમાન પેઢીની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળે તેવી પ્રગતિ.” આ વ્યાખ્યાને સ્વીકારતા વિશ્વબેંકે ૧૯૮૨માં તેના શીર્ષક હેઠળના વિશ્વ વિકાસ અહેવાલમાં એમ કહ્યું હતું કે “આ પેઢીમાં ગરીબોની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવું એ ભાવિ પેઢીઓની જરૂરિયાતોને ચિરંતન રીતે પહોંચી વળવાનું અનિવાર્ય છે.” એટલે કે વિકાસની નીતિનાં લક્ષ્યાંકો અને પર્યાવરણનાં યોગ્ય રક્ષણ વચ્ચે કોઈ ભેદ નથી એમ આ અહેવાલ કહે છે. એકંદરે કલ્યાણ વધારવા માટે બંને થવા જોઈએ એમ પણ વિશ્વબેંકના અહેવાલમાં કહેવામાં આવ્યું હતું. આમ, ચિરંતન વિકાસને ગરીબોની જરૂરિયાતો પરિપૂર્ણ કરવા સાથે વિશ્વ બેંકે સાંકળ્યો હતો.

આર્થિક વિકાસ જેમ જેમ થતો ગયો તેમ તેમ પર્યાવરણને વધુને વધુ હાનિ પહોંચી. તેથી ઘણીવાર એમ મનાયું કે જો વિકાસ કરવો હશે તો પર્યાવરણને હાનિ પહોંચશે એટલે કે આર્થિક વિકાસ અને પર્યાવરણનું જતન બંને સાથે ના થઈ શકે. એમ સમજવામાં આવ્યું. આથી જ ચિરંતન વિકાસનો ખ્યાલ ઉદ્ભવ્યો. આર્થિક વિકાસ એવો હોય કે જેમાં પર્યાવરણને હાનિ ના પહોંચે એ ખ્યાલ ચિરંતન વિકાસની વિભાવનામાં મૂળભૂત બાબત છે.

વિકાસ માટે અપનાવવામાં આવતી કોઈ પણ ટેકનોલોજી પ્રાથમિકતાનું માળખું અને સંસાધનના ઉપયોગનો એવો કોઈક દર ધરાવે છે, કે જે લાંબા સમય માટે ટકી શકતો નથી. ચિરંતન વિકાસ સિદ્ધ કરવા માટે ઉપયોગના આવા બિન-ટકાઉ દર ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રીત કરવાનું અગત્યનું છે. ખાસ કરીને નીતિ નિર્ધારકો માટે તે અગત્યનું છે કે જેથી તેઓ ચિરંતનતા તરીકે આગળ વધે. ઘણી વાર તેને માટે પ્રાથમિકતાઓ બદલવી પડે અને ટેકનોલોજી દ્વારા થતાં સંસાધનોનો વપરાશ પણ બદલવો પડે. આ માટે સરકારે સમજીને અને પરિવારો તથા વ્યક્તિઓએ યોગ્ય નિર્ણયો લેવા પડે અને નિશ્ચિત સમયગાળામાં કરે છે. તેથી ચિરંતનતા કોને કહેવાય એ મુશ્કેલ બને છે. આમ આ વ્યાખ્યામાં બે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

- (1) જરૂરિયાતનો ખ્યાલ :- ખાસ દુનિયાના ગરીબ લોકોની આવશ્યક જરૂરિયાતો કે જેને સૌ પ્રથમ પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ.
- (2) વર્તમાન જરૂરિયાતો અને ભવિષ્યની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવાની પર્યાવરણની ક્ષમતા ઉપર ટેકનોલોજી અને સામાજિક સંગઠન જે મર્યાદાઓ લાદે છે તે.

આ રીતે જોતા તેમાંથી નીચેની બાબતો ફલિત થાય છે

- (1) આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ ચિરંતનતાના સંદર્ભમાં થવો જોઈએ.
- (2) એ લક્ષ્યાંકો તમામ વિકસિત અને વિકસતા દેશો માટે નક્કી થવા જોઈએ. એમના અર્થતંત્રોનું સ્વરૂપ પછી ભલેને ગમે તે હોય.
- (3) વિકાસમાં અર્થતંત્ર અને સમાજનું ઉત્તરોત્તર રૂપાંતરણ થવું જોઈએ.
- (4) વિકાસ માટેની નીતિઓ હોવી જોઈએ કે જેમાં વિવિધ સંસાધનોની પ્રાપ્તિમાં અને ખર્ચ તથા લાભની વહેંચણીમાં પરિવર્તન આવે.

2.9 સારાંશ

પ્રસ્તુત એકમના અભ્યાસ બાદ અવશ્ય એવું તારણ કાઢી શકાય કે ગુજરાતની કુલ ઘરગથ્થું પેદાશ ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ અને માથાદીઠ આવકમાં વધારો થયેલો જોવા મળે છે. એટલે ગુજરાતને વૃદ્ધિના સંદર્ભમાં અવશ્ય વિકસિત રાજ્ય તરીકે ઓળખાવી શકાય. પરંતુ જ્યારે વિકાસના સંદર્ભમાં વિવિધ માપદંડો જેવાં કે માનવવિકાસ આંક, જીવન ભૌતિક ગુણવત્તા આંક, જાતિ અસમાનતા આંક, અને ટકાઉ વિકાસના સંદર્ભમાં જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે તો ગુજરાતમાં મધ્યમ વિકાસ થાય છે, તેમ કહી શકાય. માનવ વિકાસ આંકમાં પણ તે 11મુસ્થાન ધરાવે છે. તેથી વૃદ્ધિ કરતાં વિકાસ ઝડપી બનાવી શકાય તેવા આયોજનની જરૂરિયાતો જણાય છે.

2.10 ચાવીરૂપ શબ્દો

- (1) વૃદ્ધિદર :- જૂનાવર્ષ સરખામણીએ નવાવર્ષનો થયેલો ટકાવારી ફેરફાર
નવુંવર્ષ — જૂનુંવર્ષ

$$\text{વૃદ્ધિદર} = \frac{\text{નવુંવર્ષ} - \text{જૂનુંવર્ષ}}{\text{જૂનુંવર્ષ}}$$

- (2) કુલ ઘરગથ્થું પેદાશ :- રાજ્યની ભૌગોલિક હદમાં એક વર્ષના સમયગાળા દરમ્યાન ઉત્પાદિતચીજવસ્તુઓ અને સેવાનું નાણાકીય મૂલ્ય.
- (3) ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ :- કુલ ઘરગથ્થું પેદાશમાંથી ઘસારા ખર્ચ બાદ કરતાં કુલ ચીજવસ્તુ અને સેવાનું નાણાકીય મૂલ્ય
- (4) માથાદીઠ ઉત્પાદન (આવક) :- રાજ્યની કુલ આવકને રાજ્યની વસ્તી વડે ભાગવાથી મળતી આવક.

2.11 તમારી પ્રગતિ ચકાસો.

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિગતે જવાબ આપો.

- (1) ગુજરાત રાજ્યની કુલ ઘરગથ્થું આવકનાં વલણો જણાવો.
- (2) ગુજરાત રાજ્યની માથાદીઠ આવકનાં વલણો જણાવો.
- (3) ગુજરાત રાજ્યનાં વિવિધ ક્ષેત્રવાર આવકનાં વલણો જણાવો.
- (4) ગુજરાતના સંદર્ભમાં માનવ-વિકાસ આંકની વિગત જણાવો.

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો.

- (1) ગુજરાત રાજ્યની ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ જણાવો.
- (2) માનવવિકાસ આંકના માપદંડો જણાવો.
- (3) ટકાઉ વિકાસ એટલે શું સમજાવો.
- (4) આર્થિક વિકાસ એટલે શું ? સમજાવો.
- (5) જીવન – ભૌગોલિક ગુણવત્તા આંક સમજાવો.
- (6) ગુજરાતની કુલ ઘરગથ્થું પેદાશમાં કૃષિક્ષેત્રે ફાળો જણાવો.

(ક) નીચેની ખાલી જગ્યામાં યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી પૂરો.

- (1) આર્થિક વિકાસ એટલે શું. _____
 (A) પરિણાત્મક માપ (B) ગુણાત્મક માપ
 (C) રાષ્ટ્રીય આવકમાં વધારો (D) માથાદીઠ આવકમાં વધારો
- (2) ગુજરાતની કુલ ચોખ્ખી પેદાશમાં કૃષિક્ષેત્રે ફાળામાં _____ વલણો જોવા મળે છે.
 (A) સતત ઘટાડો (B) સતત વધારો
 (C) સ્થિર (D) અસ્થિર
- (3) કુલ ઘરગથ્થું પેદાશમાંથી _____ બાદ કરતા ચોખ્ખી ઘરગથ્થું પેદાશ પ્રાપ્ત થાય છે.
 (A) ઘસારા ખર્ચ (B) સબસીડી
 (C) કરવેરા (D) આર્થિક દેવું
- (4) _____ કારણોસર સ્થિરભાવ કરતાં ચાલુ ભાવો પેદાશનું મૂલ્ય વધુ જોવા મળે છે.
 (A) ભાવ વધારો (B) ભાવ ઘટાડો
 (C) ભાવ સ્થિર (D) કિંમત ઘટાડો
- (5) વૃદ્ધિદર શોધવા માટે સૂત્ર _____ છે.
 (A) $\frac{\text{જૂનુંવર્ષ} - \text{નવુંવર્ષ}}{\text{જૂનુંવર્ષ}} \times 100$ (B) $\frac{\text{નવુંવર્ષ} - \text{જૂનુંવર્ષ}}{\text{જૂનુંવર્ષ}} \times 100$
 (C) $\frac{\text{નવુંવર્ષ} - \text{જૂનુંવર્ષ}}{\text{નવુંવર્ષ}} \times 100$ (D) $\frac{\text{નવુંવર્ષ} - \text{જૂનુંવર્ષ}}{\text{જૂનુંવર્ષ}} \times 100$

- (6) સ્ત્રી – પુરૂષ અસમનતા આંકમાં ----- માપદંડોનો સમાવેશ થતો નથી.
 (A) માથાદીઠ આવક (B) પ્રજનનલક્ષી આરોગ્ય
 (C) અશક્તિકરણ (D) શ્રમ બજાર
- (7) જીવન ભૌતિક ગુણવત્તા આંકમાં ----- માપદંડોનો સમાવેશ થાય છે.
 (A) સાક્ષરતાનો દર (B) બાળ મૃત્યુ દર
 (C) આયુષ્ય (D) ઉપરોક્ત બધાં જ
- (8) માથાદીઠ આવકમાં સ્થિર કિંમતોની સરખામણીએ માત્ર ચાલું કિંમતે થતો વધારો -----દર્શાવે છે.
 (A) બેરોજગારી (B) ભાવ વધારો
 (C) ભાવ સંકુચન (D) અતિ રોજગારો
- (9) ગુજરાત રાજ્યમાં 2011 અનુસાર ----- ક્ષેત્ર સૌથી વધારે રોજગારી પૂરી પાડે છે.
 (A) પ્રાથમિક ક્ષેત્ર (B) દ્વિતીય ક્ષેત્ર
 (C) તૃતીય ક્ષેત્ર (D) ઉદ્યોગ ક્ષેત્ર
- (10) ભવિષ્યની પેઢીની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવાની ક્ષમતા સાથે બાંધ છોડ કર્યા વિના વર્તમાન પેઢીની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળે તેવી પ્રગતિ ----- કહે છે.
 (A) આર્થિક વિકાસ (B) ભૌતિક વિકાસ
 (C) ટકાઉ વિકાસ (D) માનવ વિકાસ

જવાબો.

- (1) B (2) A (3) A (4) A (5) B
 (6) A (7) D (8) B (9) D (10) C

(૩) નીચેના વિધાનો ખરા છે કે ખોટા જણાવો.

- (1) માનવ વિકાસ આંકનું મૂલ્ય એકથી વધારે હોય છે.
 (2) PQLI આંકમાં થતો વધારો એ જીવન ધોરણની સારી ગુણવત્તા દર્શાવે છે.
 (3) માનવ વિકાસ આંક નવી પદ્ધતિમાં અપેક્ષિત આયુષ્ય માપદંડમાં ન્યૂનતમ મૂલ્ય 25 વર્ષ ગણવામાં આવે છે.
 (4) ગુજરાતમાં વર્તમાન સમયમાં પુરોષોની સરખામણીએ સ્ત્રીઓમાં અપેક્ષિત આયુષ્ય વધારે જોવા મળે છે.
 (5) ગુજરાતમાં 2011ની વસ્તી ગણતરી મુજબ શહેરી વિસ્તારની સાપેક્ષમાં ગ્રામીણ વિસ્તારમાં બાળ મૃત્યુ દર વધારે જોવા મળે છે.

જવાબો.

(1) ખોટું (2) ખરું (3) ખોટું (4) ખરું (5) ખરું

★ ઉપયોગી પુસ્તકોની યાદી

- (1) ભારતીય અર્થતંત્ર, હેમંતકુમાર શાહ આત્યમ શાહ વેદ- વ્યાસ વિદ્યાપીઠ, ગાંધીનગર
- (2) Statistical Abstract of Gujarat -2019, Gandhinagar.